

ФОРМУВАННЯ РИС ГРОМАДЯНСЬКОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ПОЛІКУЛЬТУРНОГО РЕГІОНУ У ВИМІРІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглядається вплив національно-патріотичного виховання на формування рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону, висвітлюються сучасні підходи науковців до розуміння поняття «патріотизм» та його складників. Автором зосереджується увага на сучасних акцентах національно-патріотичного виховання, визначаються його мета, зміст та спрямованість на згуртування народу, нації та суспільства, розкриваються «пункт дотику» та «лінія розмежування» патріотизму та громадянськості. Представлені результати констатувального етапу педагогічного експерименту (на основі авторської анкети та адаптованих загальноукраїнських соціологічних опитувань) демонструють сформованість рис громадянськості у старшокласників, усвідомлення себе приналежним до України (мешканцем країни та певної території, громадянином держави); почуття приналежності до свого народу та Батьківщини, спільних історичних, політичних і культурних цінностей своєї держави; здатності плекати національні традиції та духовні цінності, брати відповідальність за власне життя, життя своєї громади та суспільства, реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства. Освітня діяльність має поставити нові акценти у національно-патріотичному вихованні молоді, а саме: патріотизм має стати пріоритетним ціннісним орієнтиром навчально-виховного процесу, пронизати всі сфери суспільного життя, перетворитися на наскрізну ідею, загальну мету; змістовою основою виховання патріотизму мають стати його складники (любов до Батьківщини, народу, родини; діяльнісна відданість, моральна стійкість, готовність до самопожертви, власна гідність); має бути забезпечений комплексний вплив сім'ї, школи, державних та соціальних інститутів.

Ключові слова: громадянськість, національно-патріотичне виховання, патріотизм, риси громадянськості, полікультурний регіон, старшокласники.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку перед людством стоїть завдання створення стабільного і безпечного світу, розв'язання якого потребує формування таких моральних пріоритетів, які б забезпечували стійке мирне співіснування. У розвитку миролюбної гуманістичної соціально активної молоді важливе місце належить закладам освіти, адже саме за роки навчання формуються найважливіші риси особистості, її комунікативні навички та ставлення до світу і до себе, виробляється вміння жити в мирі і злагоді. Становлення демократичних засад української державності та розвиток громадянського суспільства потребують адекватних змін навчально-виховної роботи в школі задля формування зрілої громадянської позиції особистості. Тому на освіту покладається важливе завдання – виховання патріотично налаштованої до свого народу і держави, національно ідентифікованої особистості.

Актуальність формування у старшокласників національно-спрямованої громадянської позиції зумовлюється загостренням соціальних проблем, багатоетнічним складом населення України на тлі нестійких традицій демократії та активною інформаційною агресією. У цьому

сенсі рівень сформованих рис громадянськості особистості або їх відсутність може виступати одним із основних критеріїв зрілості громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки тема національно-патріотичного виховання та формування активної громадянської позиції зайняла провідне місце у наукових дослідженнях та у практичній діяльності в Україні.

У сучасній науковій і навчальній літературі більшість визначень, які так чи інакше стосуються національно-патріотичного виховання, зводяться до двох варіантів. В першому варіанті громадянське виховання і національне виховання визнаються як окремі, рівноправні напрями виховання, в другому – в залежності від теоретичного підходу визнається підпорядкованість цих напрямів виховання один одному [6, с. 163].

Аналіз наукових джерел засвідчує наявність досліджень його різних аспектів. Важливими є методологічні засади педагогічної теорії, наукові підходи до виховання суспільно активної особистості в сучасних умовах, обґрунтовані в працях І. Бега, П. Вербицької, М. Боришевського, С. Гончаренка, І. Зязюна, М. Євтуха, В. Кременя,

В. Кузя, М. Сметанського, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, К. Чорної, М. Ярмаченка та інших.

Взаємозв'язок патріотичного, громадянського та національного виховання висвітлено в працях В. Гонського, М. Качура, О. Коркішко, І. Мартинюка, В. Паплучного та інших.

Низка сучасних наукових досліджень присвячена висвітленню окремих положень щодо організації громадянського виховання (Т. Завгородня, П. Ігнатенко, І. Кучинська, М. Прищак, Б. Ступарик), методики громадянського виховання (Л. Архипенко, Ю. Завалевський, Т. Єлагіна, А. Молчанова), формування громадянських якостей особистості в умовах полікультурного суспільства (М. Рудь, П. Кендзьор, Г. Філіпчук), формування громадянина, особистості, яка усвідомлює власну роль і значення у житті суспільства та відповідальність за власні дії згідно з переконаннями і цінностями (Р. Арцишевський, Т. Бакка, О. Войтенко, В. Дубровський, В. Горбатенко, О. Желіба, С. Клепко, І. Костюк, А. Колодій, Т. Ладиченко, Е. Ламах, Т. Мелещенко, С. Позняк, О. Пометун, Т. Ремех).

Суть патріотизму розкривається у філософській, психологічній, педагогічній літературі (В. Афанасьєв, І. Гнатко, Н. Горпиневич, Ж. Голотвин, Ф. Константинов, А. Леонтьєв, Л. Рудченко); досліджувались методи виховання патріотизму у різних вікових групах (Е. Абрамян, Л. Вагіна, Д. Вайнштейн, О. Павелко, В. Сластьонін, В. Шахненко) та формування патріотизму в навчальній і позакласній роботі (Н. Балакіна, Г. Громогласова, Н. Конжієв, Л. Кошуг, М. Терентій); виявлялись особливі виховні можливості дитячих організацій та їх вплив на виховання школярів (Л. Божович, Е. Богданов, А. Деркач, В. Лебединський, Т. Окушко, К. Радша); вивчався зміст військово-патріотичного виховання (М. Зубалій, В. Івашковський, Р. Денисов, Е. Леванова, О. Остапенко, В. Фарфоровський).

Дослідниця Г. Пивоварова наголошує на тому, що патріотизм є соціально-історичним явищем, яке в різні історичні епохи має конкретні прояви. Зміст цього поняття еволюціонує у часовому вимірі під впливом панівних філософських та ідеологічних доктрин, внаслідок чого виникають різноманітні визначення патріотизму, пов'язані з ідеологією: «державницький патріотизм», «конституційний патріотизм», «громадянський патріотизм», «національний патріотизм», «етнічний патріотизм», «особистий патріотизм» тощо [6, с. 167].

В. Будак, проаналізувавши різні підходи науковців до визначення поняття патріотизму, визначає його своєрідним форматом життєвих орієнтацій громадянина України в реалізації його життєвої стратегії, що відповідає реальним соціальним інтересам і очікуванням оточуючого його колективу, суспільства і держави, відображений у його

свідомості, знайдений у сенсі власного існування й опредмечений у способі життя. Поряд з іншими формами регулювання свідомості, вчинків, поведінки, ставлення людей у колективі, суспільстві і державі, патріотизм узгоджує діяльність безлічі індивідів, перетворює їх на сукупну масову діяльність, підпорядковану принципам служіння Батьківщині [3, с. 80].

І. Бех визначає, що реальним **пунктом дотику** патріотизму та громадянськості виступають «спільні для них центральні категорії: народ, Батьківщина, держава», а **лінією розмежування** є «відмінність у їхніх сутнісних показниках: для *патріотизму* це діяльнісна **любов** до народу, Батьківщини, держави; для *громадянськості* – почуття **відповідальності** щодо цих категорій» [1, с. 8].

Мета статті – розглянути процес формування рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону у вимірі національно-патріотичного виховання на підставі сучасних наукових підходів; представити результати констатувального етапу педагогічного експерименту на основі авторської анкети та адаптованих соціологічних опитувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. За роки незалежності в Україні створено передумови для оновлення змісту й технологій громадянського та патріотичного виховання, формування гуманістичних цінностей та громадянської позиції підростаючого покоління. У центрі виховного процесу постала особистість дитини як найвища цінність. Але поряд з ознаками позитивних змін, у громадянському та патріотичному вихованні загострилися й певні протиріччя, виникли нові виклики та загрози. Головні з них полягають в тому, що сучасні старшокласники, вступаючи у доросле життя, стикаються із ціннісною невизначеністю суспільства.

Проблема патріотизму загострилася після подій на Майдані, анексії Криму, тривалого збройного конфлікту в східних регіонах нашої держави. Відповідно, актуалізувалося завдання переосмислення змісту, технологій та механізмів національно-патріотичного виховання дітей та молоді в умовах сучасних соціокультурних трансформацій і викликів.

Нині патріотизм виступає пріоритетним завданням функціонування держави, становлення суспільства, розвитку особистості. У зв'язку з цим значущості набуває проблема виховання у юних громадян патріотизму як почуття належності до країни, українського народу, гордості за державу, відповідальності за її долю.

Народ України – це понад 130 різних народностей, які мають свою етнічну самосвідомість, яка не заперечує готовності свідомо служити інтересам їх Батьківщини. На більш високому рівні етнічна самосвідомість переростає у національну

самосвідомість, яка передбачає ідентифікацію особистості з усім народом України, незалежно від свого етнічного походження, політично об'єднаного єдиним інститутом громадянства, територією, економікою, історичною долею та перспективами майбутнього.

Виховання у молодого покоління почуття патріотизму, відданості справі зміцнення державності, активної громадянської позиції нині визнані проблемами загальнодержавного масштабу, про що визначено у нормативно-правових документах. Так, в основу Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації та визначено, що національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. У Концепції закладено ідею об'єднання різних народів, національних та етнічних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства, що виступають загальними надбаннями, забезпечують їхній всебічний соціальний та культурний розвиток [5].

У Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки зазначається, що національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку громадянина як високоморальної особистості, яка плекає українські традиції, духовні цінності, володіє відповідними знаннями, вміннями та навичками, здатна реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства, сповідує європейські цінності, готова до виконання обов'язку із захисту Батьківщини, незалежності та територіальної цілісності України [7].

Сучасні науковці вважають, що патріотизм, як особливе, тобто безумовне і високосмислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе, виступає пріоритетним завданням функціонування держави, становлення суспільства, розвитку особистості та має такі базові складники: любов до Батьківщини, народу, держави; діяльнісна відданість Батьківщині; суспільно-значуща цілеспрямованість; моральна стійкість; готовність до самопожертви; почуття власної гідності [2, с. 5, 28].

Метою патріотичного виховання на сучасному етапі є становлення громадянина-патріота, готового самовіддано розбудувати Україну як суверенну, незалежну, демократичну, правову, соціальну державу, забезпечувати її національну безпеку, сприяти громадянському миру й злагоді в суспільстві. У змісті патріотичного виховання доцільно зосередитися на оволодінні зростаючою особистістю такими патріотичними цінностями, як любов до рідної землі, держави, родини, народу; формувати національну ідентичність й водночас толерантне ставлення підростаючої особистості до інших народів, культур і традицій; виховувати почуття духовної єдності населення усіх регіонів України, спільності його культурної спадщини та майбутнього. Виходячи з цього, головною виховною метою педагога має виступати забезпечення переходу від усвідомлення вихованцем патріотизму як цінності до бажання патріотичного діяння [2, с. 6, 29].

Патріотичне і громадянське виховання – це два рівноцінні способи досягнення спільної мети, які у своєму системному представленні оптимізують виховний процес єдиним комплексом широко охоплених соціальних (переважно стосовно громадянськості) та моральних (щодо патріотизму) якостей. Ідейна ж цілісність патріотичного і громадянського виховання втілюється в утвердженні **громадянина-патріота** як ідеалу розвиненої особистості. Патріотизм як почуття-цінність і громадянськість як згусток продуктивних особистісних функцій спрямовані на згуртування народу, нації, суспільства [1, с. 8, 9].

У рамках нашого дослідження ми визначаємо «громадянськість» як комплексну властивість, що характеризує суб'єкта у формі сукупності відповідних особистісних рис, набутих ним в результаті інтеріоризації предмета громадянської ідентичності в її значущих складниках, поєднаних в цілісний «образ громадянина». Якості громадянина постають у суспільній свідомості як образ, взірець, а рисами громадянськості індивіда вони можуть стати тільки після того, як відбудеться процес інтеріоризації, який зазнає певної динаміки в залежності від соціально-політичних трансформацій, а також дістає своєрідного забарвлення завдяки умовам найближчого соціального оточення суб'єкта, що в контексті нашого дослідження пов'язано з особливостями регіону, який розглядається як полікультурний.

Старшокласник, в контексті нашого дослідження, виступає як узагальнений носій тих властивостей, які в ньому виникають та розвиваються. Наслідком цього стає окреслення рис, гранично значущих для громадянина держави, які в цьому дослідженні постають як предмет діагностики та подальшого формування. Для визначення їх системного комплексу було застосовано

методологічний інструментарій, в результаті чого отримали наступний перелік рис громадянськості: *патріотичність, толерантність, активність, критичність*.

Для виявлення реального стану рівня сформованості рис громадянськості у старшокласників в умовах полікультурного регіону у вимірі національно-патріотичного виховання протягом 2016–2017 років ми провели констатувальний етап педагогічного дослідження, яким було охоплено 433 старшокласника загальноосвітніх навчальних закладів Запорізької, Донецької, Харківської, Київської та Хмельницької областей.

Констатувальний етап педагогічного експерименту базувався на таких педагогічних методах: аналіз анкет та опитувальників; спостереження за старшокласниками під час їхньої участі у різноманітних заходах, аналіз незалежних оцінок вчителів; бесіди із старшокласниками, вчителями, батьками, представниками громадськості; вивчення результатів анкетування старшокласників.

За результатами опитування ми констатували, що учні старшої школи мають достатні знання про суспільство та правові основи його функціонування, громадянські права та обов'язки, але громадянська участь в громадському житті має ситуативний характер.

Старшокласники із більшою впевненістю визнають свої знання історії, культурної спадщини та державних символів України, але менше спілкуються українською мовою. Вони недостатньо впевнені у своїх знаннях культури та традицій представників різних національностей, які проживають у регіоні, вважають, що представники національних меншин мають право спілкуватися рідною мовою, але самі недостатньо розвивають власну національно-культурну ідентичність, та мало хто має друзів представників різних національностей.

Старшокласники визначають невпевненість під час аналізу суспільно-політичних процесів у регіоні, державі та в світі та під час оцінювання інформації медіа повідомлень; у них недостатньо сформовані цінності демократії, справедливості, рівності і верховенства права. Але при цьому вони більш впевнені у вмінні протистояти аморальним впливам окремих людей чи соціуму та толерантно ставляться до людей з іншою культурною ідентичністю.

Отже, нами було визначено, що у старшокласників, в умовах полікультурного регіону, переважає середній рівень сформованості рис громадянськості, який має підвищуватися завдяки цілеспрямованому педагогічному впливу.

Для вивчення ставлення старшокласників до держави та її символів, усвідомлення за своє майбутнє та розвиток України розроблені та використані адаптовані анкети із соціологічних досліджень.

Враховуючи висновки науковців, що патріотизм є ознакою сучасного українця, що діє на

основі національних та європейських цінностей. До таких цінностей, зокрема, належать: повага до державних символів України (Герба, Прапора, Гімну); участь у громадсько-політичному житті країни; повага до прав людини; верховенство права; толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей; рівність усіх перед законом; готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України. Отже, ми включили до анкети відповідні питання.

Так, першою чергою *громадянином України* вважає себе 51,27% старшокласників, громадянином Європи – 6,23%, громадянином світу – 18,70%, мешканцем району – 2,54%, мешканцем міста – 6,92%, мешканцем області 1,38%, мешканцем регіону 0,69%, представником свого етносу, нації – 5,08%. Таким чином, лише кожен другий старшокласник відчуває свою приналежність до держави.

На запитання *«Що для тебе особисто означає бути громадянином України?»* старшокласники дали наступні відповіді: «жити на своїй Батьківщині, де рідний дім, рідня, рідна земля, природа» (52,19%); «мати українське громадянство, український паспорт» (45,95%); «відчувати себе частиною єдиного українського народу, його культури і традицій» (34,64%); «можливість пишати досягненнями своєї країни та її представників у різних сферах – економіці, науці, мистецтві, спорті» (26,55%); «можливість відчувати турботу з боку влади, мати належні соціальні гарантії» (14,54%); «мати можливість обирати Президента країни, Верховну Раду, місцеві ради, брати участь у референдумах» (13,85%); «впевненість, що українська влада захистить свого громадянина, якщо він потрапить у скрутну ситуацію за кордоном» (10,85%); «відчувати свою відмінність від представників інших держав» (9,69%), «я хоч і громадянин України, але не хочу ним бути» (7,62 %); не позначено відповіді (4,84%).

Під час аналізу відповідей (учні могли обрати не більше трьох) ми констатували, що кожен другий пов'язує громадянство із Батьківщиною, майже половина опитаних – безпосередньо із наявністю документа про приналежність до держави. Старшокласники мало впевнені у спроможності владних інституцій захистити своїх громадян у скрутній ситуації. Незначна частина пов'язує громадянство із політичними правами, не відчуває свою причетність до процесів державотворення – виборів глави держави та депутатів всіх рівнів. Відверта відповідь частини старшокласників про небажання бути громадянином цієї країни може свідчити про певні наміри змінити громадянство у найближчому майбутньому.

Підтверджують такі висновки і відповіді старшокласників на питання *Як ви сприймаєте сучасну*

Україну?: «як свою Батьківщину» – 47,11%; «як свою державу» – 21,47%; «як територію для проживання» – 13,39%; «як країну для тимчасового перебування» – 8,77%, «як чужу країну» – 1,38%.

На запитання *Чи маєш ти намір виїхати на постійне проживання до іншої країни?* старшокласники дали наступні відповіді: «так, я цього хочу» – відповіли 35,56%, «хочу отримати освіту за кордоном для того, щоб застосувати здобуті знання на користь розвитку України» – 20,78%, «погоджусь поїхати, якщо так вирішать батьки» – 18,93%, «ні, маю твердий намір жити в Україні» – 17,55%.

Отже, лише п'ята частина учнівської молоді мають намір жити в Україні, більше третини впевнені в тому, що хочуть її покинути, п'ята частина хоче навчатися за кордоном, щоб використати у подальшому знання в Україні.

7,85% старшокласників вважають, що повною мірою держава дає можливість жити щасливо в Україні, 33,94% – достатньою мірою, не відчувають цього – 37,64%. Тобто кожен третій старшокласник не сподівається на щасливе майбутнє життя у своїй країні.

Під час визначення особистого ставлення встановлено, що дуже пишаються тим, що живуть в Україні – 15,01%, скоріш пишаються – 32,10%, не пишаються – 4,39%, скоріш не пишаються – 7,39%. Важко відповісти на запитання – 30,25% та не надали відповідь 10,85%.

Громадянин держави має причетність до державотворення, усвідомлює свою відповідальність за те, що відбувається у громаді, селі, місті та в країні. Адже за результатами опитування, свою *відповідальність* за те, що відбувається у *місті* (селі, містечку, селищі), де мешкають старшокласники, відчувають повною мірою – 17,78%, скоріше відчувають – 39,26%, наскільки відчувають, настільки і не відчувають – 26,78%, важко відповісти – 11,31%, не позначили відповіді – 3,92%.

Відповідальність за те, що відбувається в *країні* відчувають повною мірою 12,00% старшокласників, скоріше відчувають – 25,63%, відчувають і не відчувають однаковою мірою – 27,48%, скоріше не відчувають – 15,01%, абсолютно не відчувають – 14,78%, не позначили відповіді – 3,92%.

Звучання *національного гімну* України у старшокласників викликає такі почуття: гордості – у 52,88%; упевненості – у 41,80%; піднесення – у 36,72%; радості – у 22,17%; байдужості – у 13,85%; зневаги – у 3,46%; роздратованості – у 4,61%; інші почуття – у 7,85%, не позначено відповіді – 10,16%.

Бути патріотом для опитаних старшокласників означає: «наслідувати традиції і звичаї» (51,27%); «вболівати за проблеми України і радіти її успіхам» (40,18%); «працювати на добробут своєї держави» (38,57%); «жити та народитись в Україні» (27,25%); «спілкуватись українською

мовою» (31,63%); складність питання визначили для себе (9,24%); «щось інше» (8,31%); 4,85% не позначили відповіді.

Патріотизм є потребою суспільства, яке зацікавлене в солідарності громадян, об'єднанні навколо національної ідеї, моральній єдності. Він постає своєрідним форматом життєвих орієнтацій громадянина у реалізації його життєвої стратегії, яка відповідає реальним соціальним інтересам й очікуванням його найближчого оточення, суспільства й держави, закарбована у його свідомості, віднайдена у сенсі власного існування й втілена у способі життєдіяльності [2, с. 38–40].

За результатами опитування ми констатували, що *предметом гордості за свою країну та свій народ* для старшокласників є: «мужність, героїзм військових» – 34,41%; «література, мистецтво» – 22,86%; «наше минуле, історія» – 20,55%; «прапор, гімн, герб» – 22,40%; «перемоги спортсменів» – 20,09%; «рідна природа» – 20,09%; «пам'ять про предків» – 19,40%; «мова народу» – 18,70%; «душевні якості народу» – 15,94%; «працьовитість, уміння господарювати» – 12,70%, «пісні, свята, звичаї» – 11,31%; «відомі люди» – 13,85%, «інше (названо: свобода, спокійне життя, стан країни)» – 3,69%.

Неможливо відокремити патріотизм від національних святинь, шанобливого ставлення до національної культури. Потужним виховним чинником щодо цього має виступити сім'я, а педагогам слід створювати ситуації для формування у вихованців діяльнісного ставлення до національних свят і традицій, особливо до етнічного коду, який створив націю і захищав її високі ідеали [1, с. 3].

За результатами опитування ми визначили, що, наприклад, вбиратися у національний одяг, носити національну символіку для старшокласників означає: «прояв патріотизму» (49,19%), «модна тенденція» (10,39%), «важко відповісти» (27,25%), «інше» (названо: не ношу; тільки на свята; данина минулому; ніщо; цирк) (6,24%).

На питання *Які патріотичні якості мають виховуватися в школі? та Які патріотичні якості добре розвинені особисто у тебе?* відповіді старшокласників суттєво різняться. Так, 36,95% опитаних вважає, що «готовність захищати свою Батьківщину» має виховуватися в школі, тоді як лише 18,71% вважають цю якість добре розвинутою у себе; 31,40% зазначає, що «любов до свого народу» має виховуватися в школі, при цьому лише 8,78% вважають її добре розвинутою у себе; 36,25% вважають, що толерантність має формуватися у школі, але розвинутою у себе визначають цю якість лише 9,01%; на думку 28,86% учнів, «пошану та любов до української мови» у них також мають формувати педагоги, що ж до особистого ставлення до мови, то лише 12,01% вважають її добре розвинутою у себе.

Причиною таких результатів вважаємо індиферентне ставлення учнівської молоді до сучасної державної політики України, неусвідомлення себе частиною цієї держави, низький рівень сформованості культури демократії.

Висновки. Визначальною рисою українського патріотизму є діяльна спрямованість, яка спроможна перетворювати почуття на конкретні справи і вчинки на користь Батьківщини і держави. Патріотом є той громадянин, який в сьогоднішніх умовах сприяє розбудові демократичної соціальної держави правовими методами. Він усвідомлює, що влада має бути механізмом, засобом здійснення волі народу [4, с. 8].

Перед освітою виникає потреба поставити розуміння національно-патріотичного виховання як пріоритетного ціннісного орієнтиру навчально-виховного процесу, який має наскрізну ідею, загальну мету.

Зміст національно-патріотичного виховання становлять насамперед такі чинники: усвідомлення національної самобутності й національно-культурної ідентичності українського народу; виховання відданості у розбудові української нації і державності; формування активної громадянської, державницької позиції, власної гідності; усвідомлення і примноження досягнень українського народу, його інтелектуальних та духовних здобутків; знання української мови як національної цінності [2, с. 38, 40, 42].

Така місія громадянського і патріотичного виховання вимагає й своєрідного методичного підходу. На першому плані має перебувати широко узагальнене почуття роду – «Ми – українці». Тактика його формування повинна бути такою: виховання в окремої особистості конкретної духовно-моральної властивості як складника патріотичного почуття діяльній любові чи певної громадянської риси має відбуватися у контексті почуття «Ми – українці», а значить «Ми – патріоти, громадяни». Саме це почуття мусить стати об'єднувальним центром патріотичного і громадянського виховання.

Необхідно підвищувати кваліфікацію та професійну компетентність фахівців у сфері національно-патріотичного виховання, розробляти для цього відповідні навчальні програми за допомогою сучасних інтерактивних форм і методів роботи.

Отже, процес формування рис громадянськості у старшокласників у полікультурному регіоні

відбувається у вимірі національно-патріотичного виховання та за умов сучасних викликів потребує подальших наукових розробок та практичного впровадження на рівні всієї країни.

Список використаної літератури:

1. Бех І.Д. Патріотичне і громадянське виховання: пункт зіткнення та лінія розмежування. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук, праць. Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 20. Кн. 1. Київ, 2016. 360 с.
2. Бех І.Д., Кириченко В.І., Петрочко Ж.В. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді): посіб. / І.Д. Бех, В.І. Кириченко, Ж.В. Петрочко. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 140 с.
3. Будак В. Патріотичне виховання студентської молоді: теоретичний аспект. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки: збірник наукових праць / за ред. проф. Тетяни Степанової. № 2 (57), травень 2017. Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2017. 538 с.
4. Виховуємо громадян-патріотів України: Науково-методичний посібник / авт. кол. за заг. кер. К. Чорної. Черкаси: видавництво ЧОІПОПП, 2011. 273 с.
5. Наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах». URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068>.
6. Пивоварова Г.С., Хомич О.М. Проблема національно-патріотичного виховання та усвідомлення громадянської позиції студентів вищого навчального закладу. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). № 7 (296), жовтень 2015. Частина II. 287 с.
7. Указ Президента України від 13.10.2015 р. №580/2015 «Про затвердження Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>.

Bohomolova N. Formation of the civic duty among high school students in a multicultural region in measuring of national-patriotic education

The article considers the influence of national-patriotic education on the formation of civic duty among high school students in a multicultural region, highlights modern scientific approaches to understanding "patriotism" and its components. The author draws attention to the modern accents of national patriotic education, defines its purpose, content and focus on rallying of the people, nation and society; reveals the "point of contact" and the "line of disengagement" of patriotism and citizenship. The paper presents the results of the final stage of the pedagogical experiment based on the author's questionnaire and adapted all-Ukrainian sociological polls.

The experiment aimed to identify level of formation of the civic duty among high school students, awareness of belonging to Ukraine (being a resident of a country and a certain territory, a citizen of the state); sense of belonging to his people and homeland, general historical, political and cultural values of the state; ability to protect national traditions and spiritual values, to take responsibility for their lives, the lives of their families and society, to realize their potential in the modern society. Teachers should focus on new accents in the national-patriotic education of young people, namely: patriotism should become a priority guidance of the educational process, permeate all spheres of public life, become the main idea and a common goal. The substantive basis of fostering patriotism should become its components: love for the Motherland, people, family; dedication, high moral standards, self-sacrifice and own dignity. The integrated influence of family, school, state and social institutions should be ensured.

Key words: *citizenship, national-patriotic education, patriotism, features of citizenship, multicultural region, high school students.*